

Вираження роду давньоанглійського іменника в словосполученнях із прикметником

У статті досліджується вираження роду давньоанглійського іменника у словосполученнях з одним або більше прикметниками. Згідно з проведеним аналізом установлено, що рід такого іменника виражається відмінковими флексіями прикметника, прикметника й іменника, дериваційним суфіксом іменника або його семантикою. Доведено, що прикметник може виражати рід іменника, розміщуючись у дистантній позиції від нього. Якщо іменників у словосполученні більше ніж один, то прикметникова флексія вербалізує рід останнього, який посідає правобічну позицію.

Ключові слова: давньоанглійська мова, іменник, рід, словосполучення, прикметник, флексія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розташування слів у реченні вказує на наявність між ними певного зв'язку, характер якого може уточнюватися не тільки самим порядком слів, а й іншими засобами – формами слів, службовими словами [4, с. 62]. Дослідження основних способів поєднання слів у мовленні має давню традицію. Першими почали вивчати синтагматичні зв'язки між словами В. Порциг, Л. Теньєр, З. Харріс, чії ідеї доповнив В. Г. Гак та ін. Одним із мовних явищ, за словами Дж. Лайонза, що належить до поняття «контекстуальна зв'язність», є узгодження [1, с. 254]. Узгодження в групі означення та означуваного, на думку В. М. Ярцевої, охоплювало граматичні категорії роду, числа, відмінка з давніх часів англійської мови [5, с. 20]. Тісний зв'язок між означенням та означуваним особливо характерний для англійської мови тому, що прикметник, яким зазвичай виражається означення, в англійській морфології слабо відділяється від означуваного [4, с. 237].

Словосполучення є синтаксичним об'єднанням слів, перехідною одиницею між основними одиницями мови – словами – і основними одиницями мовлення – реченнями: слово → словосполучення → речення [2, с. 69]. Слова об'єднуються в словосполученні на основі підрядного зв'язку [3, с. 58], зумовленого граматичними чи лексико-граматичними властивостями мови. Як відомо, існує три типи граматичного зв'язку: керування, узгодження, прилягання. У межах нашого дослідження характерним типом граматичного зв'язку є узгодження. Визначення роду доцільно проводити в словосполученні, оскільки іменник у давньоанглійській мові (далі – ДА) не змінювався за родами, а був закріплений за конкретним родом і характеризував слово, а в прикметників рід слугував детермінантом та виконував роль засобу поєднання слів у реченні. Тобто прикметник мав здатність змінюватися за родами [7, р. 103].

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашого дослідження – визначити особливості актуалізації роду ДА іменника в словосполученнях із прикметником. Відбір словосполучень виконувався методом суцільної вибірки з епічних, релігійних та історичних пісень, елегій (Caedmon's Hymn, Beowulf, Juliana, The Fates of Apostles, Judith, Widsith, The Battle of Brunanburh, The Battle of Maldon, The Wanderer, Crist and Satan). Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- установити формальні та змістові показники вираження роду ДА іменників у виокремлених словосполученнях із прикметниками;
- класифікувати словосполучення відповідно до типу актуалізації роду та на основі кількісних підрахунків визначити домінуючий;
- виокремити дистрибутивні моделі складних словосполучень та проаналізувати вираження роду в них.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У ДА текстах ми виокремили 699 словосполучень типу Adj+N або N+Adj. Через нефіксований порядок слів у реченні, прикметник міг стояти в пре- або постпозиції до іменника.

Усі словосполучення було розподілено на чотири групи відповідно до засобів, що виражають рід іменника. До 1-ї групи належать словосполучення, де рід іменника актуалізується через флексії прикметника. 2-га група включає словосполучення, де рід виражений лексичним значенням іменника, його суфікса або іменниковою флексією. У 3-й групі зареєстровано невідповідність роду

іменника згідно зі словниковими статтями [6] із родом, на який вказує прикметникова флексія. До 4-ї групи належать словосполучення, рід яких не виражається ні лексико-семантично, ні морфологічно. Кожна група має певні підгрупи.

До **1-ї групи** належать вказані нижче підгрупи.

Підгрупа а: Ng < Adj(end)

Рід виражається тільки прикметниковою флексією, тобто на рівні іменника його визначити неможливо. У таких випадках флексія іменника може бути наявною у двох або трьох родів, наприклад, *slidne nið* «*cruel envy*» (В, 184), *brontne ceol* «*high keel of a ship*» (В, 238), де прикметникова флексія *-ne* вказує на знахідний відмінок прикметників сильної відміни чоловічого роду однини, а нульове закінчення іменника в однині притаманне трьом родам. Отже, єдиним показником роду є прикметникова флексія. Див. також: *hrusan heolstre* «*dark earth*» (Wanderer, 23), *wanre niht* «*absent night*» (В, 702), де флексія *-re* є показником родового або давального відмінка прикметників сильної відміни жіночого роду однини, тоді як іменникова форма не вказує на рід.

Інші прикметникові флексії цієї підгрупи, що вказують на рід іменника в словосполученнях Adj+N та N+Adj, виокремлених із ДА текстів, потребують певного уточнення. Так, флексія *-e* трапляється в різних відмінках трьох родів. Відповідно, для визначення роду іменника насамперед потрібно встановити відміну та число прикметника. На число та відміну може вказати іменник, який із ним сполучається. Якщо відмінок неможливо визначити на рівні словосполучення, тоді потрібно звернутися до речення. У прикладах *stapulum faeste* «*firm pillars*» (В, 2718), *cynegode cystum* «*noble virtue*» (Wids, 56) іменникова флексія *-um* вказує на те, що іменник ужитий у множині, де ця флексія наявна у всіх трьох родах. Отже, прикметникова флексія *-e* у множині вказує винятково на знахідний відмінок сильної відміни чоловічого роду. У таких випадках рід іменника визначають за прикметниковою флексією. Приклад *lange tid* вказує на те, що іменник ужитий в однині, проте визначити відмінок можемо тільки на рівні речення:

*Hraþe wæs æt holme hyðweard geara,
Se þe ær lange tid leofra manna
fus æt faroðe feor wlatode* (В, 1914)

Quickly was at the water the ready harbour-guard,
he who already for a long time for the beloved men
eager at the current gazed far

Іменник у реченні знаходиться у знахідному відмінку, відповідно, прикметникова флексія *-e* у знахідному відмінку вказує на жіночий рід.

Прикметникова флексія *-a* – флексія називного відмінка множини жіночого роду сильної відміни та флексія називного відмінка однини чоловічого роду слабкої відміни, наприклад, *mæca gemanan* «*agreeable fellowship*» (Bat.of Brun, 40). Іменникова флексія вказує на слабку відміну, отже, робимо висновок, що прикметникова флексія виражає чоловічий рід іменника.

Зареєстровано випадки, коли інтерпретація значення слова залежить від його роду. ПРИКМЕТНИКОВА ФЛЕКСІЯ→РІД ІМЕННИКА→ЗНАЧЕННЯ ІМЕННИКА, наприклад, ДА іменник *stefn* чоловічого роду означає «*prow*», жіночого роду – «*voice*». У словосполученні *hludðre stefne* (C&S, 600) – жіночого роду, оскільки прикметникова флексія притаманна родовому та давальному відмінкам жіночого роду, отже, іменник ужитий у значенні «*voice*». У словосполученні *witum werige* (C&S, 342) іменникова флексія не вербалізує окремого роду, оскільки притаманна всім іменникам, що вжиті в давальному відмінку множини. Прикметникова флексія *-e* у множині використовується в знахідному відмінку чоловічого роду. У цьому випадку немає відмінкового узгодження, проте флексія вказує на чоловічий рід іменника, отже, іменник, ужитий у значенні «*wise man, councillor*» та в називному відмінку однини, володіє формою *wita*. Якщо іменник середнього роду, то, відповідно, його значення – *wit* «*mind*» або *wite* «*torture*». Словосполучення підгрупи *a* посідають перше місце за частотою – 186 випадків.

Підгрупа б: Ng < Adj(end)+N(end)

Рід іменника виражається прикметниковою та іменниковою флексіями, взаємоверифікуючись. Розглянемо словосполучення *longe þrage* «*long time*» (В, 54). Іменникова флексія *-e*, окрім називного відмінка, притаманна давальному відмінку всіх трьох родів та родовому і знахідному відмінкам жіночого роду однини. Прикметникова флексія *-e* в однині вказує на орудний відмінок чоловічого та середнього родів і знахідний відмінок жіночого роду. Спільним для флексій обох частин мови виступає знахідний відмінок жіночого роду. Отже, іменник *þrag* – жіночого роду. Те саме спостерігаємо в сполученнях *singale sæce* «*everlasting contest*» (В, 154), *atole ecgþræce* «*dire sword-strength*» (В, 596), *modceare micle* «*great grief*» (В, 1777) та ін.

У словословосполученнях *blacne leoman* «bright light» (B, 1517), *fægne flæschoman* «rejoicing body» (B, 1568), *sidne sefan* «spacious mind» (B, 1726) іменникова флексія **-an** притаманна родовому та давальному відмінкам усіх трьох родів в однині та називному і знахідному в множині, проте прикметникова флексія **-ne** – це флексія знахідного відмінка однини. Якщо верифікувати іменникову флексію, то в однині в знахідному відмінку вона притаманна тільки чоловічому роду іменників. У всіх словосполученнях такого типу іменники – чоловічого роду.

Іменникова флексія **-as** вказує лише на називний та знахідний відмінки множини чоловічого роду. Прикметники, вжиті у словосполученнях із такими іменниками, володіють флексією **-e**, яка в множині вказує на знахідний відмінок чоловічого роду: *mistige moras* «misty damp land» (B, 162), *beorgas steape* «steep mountains» (B, 222), *side scyldas* «big sin» (B, 325), *cealde streamas* «cold streams» (B, 1261) та ін.

До **підгрупи в** входять словосполучення, де, крім флексій прикметника, на рід іменника вказує його лексичне значення або суфікс:

- **Ng < Adj(end)+N(lex)** – прикметникова флексія вказує на рід іменника та збігається з родом, вираженим у лексичному значенні самого іменника: *ealda fæder* (**-a** – Nom. case, sg, masc.) «old father» (Bat. of Mald, 218), *ladne mannan* «evil man» (Jud, 101), *slæpendne rinc* (**-ne** – Acc, sg, masc.) «sleeping man» (B, 741), *eadhredige mægð* (**-e** – Nom, sg, fem.) «blessed virgin» (Jud, 135), *mæru cwen* (**-u** – Nom, sg, fem.) «great queen» (B, 2016), *hare byrnan* «hoary corslet» (Jud, 327; B, 2153), де іменник *byrne* входить до ЛСП «military armour», яка є ядром ЛСП **war** мікропростору жіночого роду. Прикметникова флексія **-e** – Acc, sg, fem.; *cyningas giunge* «young kings» (Bat. of Brun.) (іменник на лексико-семантичному рівні – чоловічого роду. За семантичними ознаками він уходить до ЛСП **authority**, домінантного в мікропросторі чоловічого роду. Флексія **-as** вказує на називний та знахідний відмінки множини чоловічого роду, прикметникова флексія **-e** у множині – знахідний відмінок чоловічого роду);

- **Ng < Adj(end) + N(suf)** – родові вираження іменника прикметниковою флексією відповідає родовому показнику суфікса іменника: *fulle fletsittendum* «dirty court-resident» (Jud, 19), де іменникова флексія **-um** вказує на множину, прикметникова флексія **-e** у множині – на знахідний відмінок чоловічого роду. Іменниковий суфікс **-end** вербалізує чоловічий рід. Див. також: *freondscipe fæstne* (**-scipe** – masc., **-ne** – Acc., sg., masc.) «firm friendship» (B, 2069) та ін.

Отже, у **групі 1** рід виражається лише прикметниковою флексією або корелює із флексією чи суфіксом іменника та його лексичним значенням. Кількість словосполучень, які входять до цієї групи, – 354, що у відсотковому відношенні дорівнює 50,6 % від усіх виокремлених.

Група 2 містить підгрупи:

а) Ng < N(lex) – рід виражається лексичним значенням самого іменника, наприклад: *winedryhtnes leofes* (**-es** – Gen, Acc, sg., masc. neut.) «beloved lord» (Wand, 37-38), *ealra cyninga* «all kings» (C&S, 203), *yldra broþor* «old brother» (B, 1324) (**-ra** – Gen, pl., masc., fem., neut.), *haligum drihtne* «holy princes, lords» (C&S, 511), *eorla manegum* «many earls, noblemen» (B, 1235) (**-um** – Dat., pl masc. fem., neut.), *þweorhtimbran mægþa* (**-an** – masc., fem., neut.) «stubborn virgins» (Jul, 550). Помітне переважання вираження роду на рівні лексичного значення іменника через те, що словосполучення вжиті в множині, де прикметник володіє більшою кількістю омонімічних відмінкових форм.

б) Ng < N(suf) – рід виражається іменниковим суфіксом: *nergend ealra* (**-end** – masc., **-ra** – pl, masc., fem., neut.) «all saviours» (Jud, 81); *yflum yrmþum* (**-um** – pl, masc., fem., neut., **þ** – fem.) «evil poverty» (Jul, 634);

в) Ng < N(end) – рід виражений семантикою іменника та його флексією: *yldestan oretmeggas* (**-an** – pl., masc., fem., neut., **-as** – pl, masc.) «the oldest warriors» (B, 363). Прикметникові флексії **-es**, **-an**, **-um** у прикладах *modges merefaran* «highspirited sea-farers» (B, 502), *selran sweordfrecan* «better warrior with a sword» (B, 1468), *harum hildfruman* «old military chief» (B, 1678) вказують на два або три роди, іменникова флексія **-an** у непрямих відмінках однини та називному і знахідному відмінках множини вказує також на три роди, проте в називному відмінку однини такі іменники мають закінчення **-a** – показник виключно чоловічого роду. Отже, у всіх сполученнях іменники чоловічого роду.

Прикладів, зарахованих до групи 2, виокремлено 93, що становить 13,3 % від загальної кількості словосполучень.

Заслуговують на увагу словосполучення Adj+N та N+Adj у **групі 3**, де контекстуальний рід іменника не збігається з родом іменника, поданим у словникових статтях: *golde (n) fahne (m)* «hostile gold» (B, 927), *symbla (m) cyst (f)* «festive excellence» (B, 1232) та ін. Прикметникова флексія є єдиним

вербалізатором роду іменника. На нашу думку, це спричинено накладанням концептуальних ознак на ціле словосполучення, у результаті – зміни мікропростору, наприклад, *golde (n) fahne (m) «hostile gold»*. Іменник *gold* належить до мікропростору середнього роду. У словосполученні прикметник *fah* «ворожий» надає йому додаткової конотації. При цьому ЛСП *hostility* «ворожість», згідно з проведеним нами дослідженням, домінуюче в мікропросторі чоловічого роду ДА й надає значенню іменника *gold* конотацію ворожості. Можливо, родовий зсув відбувся через авторське сприйняття світу, його ставлення до того, що він описує, його інтенції. Кількість таких прикладів складає 6,1 %.

До **групи 4** належать словосполучення, рід іменника яких не визначається ні за відмінковою формою прикметника, ні іменника. Такі словосполучення вживаються:

- у множині, де флексії іменника та прикметника мають омонімічні форми в усіх відмінках, що належать до трьох родів, наприклад: *fromum feohgiftum «rich money gifts»* (B, 21), *eallum wundrum «all wonders»* (Jud, 7), *sidra sorga «deep griefs»* (B, 149), *stiðra nægla «stiff nails»* (B, 985), *wraþra wælsleahta «angy slaughters»* (Wand, 7) та ін.;

- прикметник ужитий у вищому ступені порівняння, де флексія *-ra* – єдина для всіх родів: *manigra medo «greater reward»* (B, 1178), *gomelra lafe «more ancient remnant»* (B, 2036), *haligra blod «holy blood»* (Jul, 7).

Кількість словосполучень четвертої групи чимала (30 %), проте рід іменників, що входять до цих словосполучень, може бути виражений в інших словосполученнях, наприклад в однині, або коли прикметник стоїть у звичайній формі, а також у ширшому контексті.

Отже, дистрибутивний аналіз родових номінацій у словосполученнях Adj+N та N+Adj довів, що прикметникові флексії виражають рід іменника, за винятком окремих випадків, де словосполучення вжито у множині або прикметник виражений вищим ступенем порівняння.

Окрім словосполучень Adj+N та N+Adj, у текстах виокремлені й інші синтаксичні моделі, у яких детермінуюча роль роду іменника належить флексіям одного або й двох прикметників за моделлю **групи 1** або іншими моделями **груп 2–4**. Усього виділено дев'ять моделей:

1. Adj+Adj+N *grimne gryrelicne grundhyrde «cruel horrible guard of the deep»* (B, 2136), *ealne yrmenne grund «the whole earth»* (Jul, 10). Рід іменника в такій моделі визначається за формулою

$N(g)=Adj(g)+Adj(g)$, де g – gender.

Отже, $N(g)=Adj(m)+Adj(m)$, $N(g)=N(m)$. Детермінуюча роль належить прикметниковим флексіям, відповідно, такі приклади поповнюють кількість **1-ї групи** словосполучень.

2. N+Adj+Adj *ealdordom micelne ond mærne «authority great and widely-known»* ($N(m)+Adj(m)+Adj(m)$) (Jul, 25). У цьому прикладі суфікс іменника вказує на чоловічий рід, прикметникові флексії верифікують його (**група 2**).

3. Adj+N+Adj *ecne god þrymsittendne «eternal god inhabiting heaven»* $Ng=Adj(m)+Adj(m)$, $N(g)=N(m)$. (Jul, 434–435). Додатковий вербалізатор роду – іменник із семантичним компонентом *religion*, що входить до мікропростору чоловічого роду (**група 2**).

4. Adj+N1+N2. У таких словосполученнях визначено рід другого іменника: $N2(g)=Adj(g)$, наприклад: *monigfealde modes gælsan «manifold spirit extravagance»* ($Adj(m)=N2(m)$) (Jul, 366), *fremu folces cwen «good folk's queen»* ($Adj(f)=N2(f)$) (B, 1932), *haligne godes sunu «holy god's son»* ($Adj(m)+N2(m)$) (**група 2**) (C&S, 526); *deadwerigne Denia leode «death weary Dane's people»* ($Adj(m)=N2(m)$) (**група 1**) (B, 2125).

5. Adj+Adj+N1+N2(g) *hearde, heaðoscearde homela lafe «hard, battle-notched remnants of hammers»*, ($Adj(f)+Adj(f)=N2(f)$) (**група 2**) (B, 2829).

6. N+V+Adj *hlæw gewyrcean beorhtne «to build a glorious mound»* ($Adj(m)=N(m)$) (**група 1**) (B, 2802); *stefn oncwæð wlitig «voice answered beautiful»* (Jul, 283). Прикметник *wlitig* відзначено нульовою флексією, яка не має маркера окремого роду. Цей приклад зараховуємо до **групи 4**.

7. N+V+V+Adj *wælbende weotode tealde handgewriþene «slaughter-bonds might consider prescribed»* (B, 1936–1937). У дистантній позиції від іменника прикметник детермінує його рід (**група 1**).

8. N+V+Adj+Adj *god sceawian, ecne and trumne «god behold eternal and strong»* (**група 2**) (B, 523).

9. Adj+Conj+Adj+N1+N2(g) *dimne and deorcne deaðes scuwan «dark and gloomy death's shadow»* (**група 2**) (B, 453).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного аналізу встановлено, що вираження роду в іменникових словосполученнях із прикметником у функції ад'юнкта

відбувається головню за моделями груп 1, 2, де детермінуюча роль вираження роду належить прикметниковим флексіям. Прикметник може виражати рід іменника, стояти в дистантній позиції, моделі 4, 5, 6, 7, 8, 9. Якщо іменників у словосполученні більше ніж один, то прикметник виражає рід останнього, за умови, що той стоїть у правосторонній позиції до прикметника, моделі 4, 5, 9.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення актуалізації роду іменника в словосполученнях з іншими частинами мови.

Джерела та література

1. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – Изд. 2-е. – М. : Эдиториал УРСС, 2010. – 544 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
2. Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания: на материале современного английского языка : уч. пособие / Э. М. Медникова. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 208 с.
3. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 242 с.
4. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Инostr. лит., 1957. – 287 с.
5. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка / В. Н. Ярцева. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.
6. Bosworth L. An Anglo-Saxon Dictionary [Electronic resource] / L. Bosworth, T. N. Toller. – Oxford : Clarendon Press, 1898–1921. – 768h. – Mode of access : <http://beowulf.engl.uky.edu/~kiernan/BT/Bosworth-Toller.htm>.
7. Millward C. M. A Biography of the English Language / C. M. Millward, M. Hayes. – 3-d edit. – Wodsworth : Cengage Learning, 2011. – 478 p.

Мойсей Лилиана. Выражение рода древнеанглийского имени существительного в словосочетаниях с именем прилагательным. В статье исследуется выражение рода древнеанглийского имени существительного в словосочетании с одним или более именами прилагательными. Согласно проведенного анализа установлено, что род такого имени существительного выражается падежными флексиями прилагательного, прилагательного и существительного, деривационным суффиксом существительного или его семантикой. Доказано, что прилагательное может выражать род существительного, находясь в дистантной позиции от него. Если существительных в словосочетании больше чем один, то флексия прилагательного вербализирует род последнего, который занимает правостороннюю позицию.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, имя существительное, род, словосочетание, имя прилагательное, флексия.

Moisei Liliana. Old English Noun Gender Expression in Word-Combinations With Adjective. The article deals with the Old English noun gender expression in word-combinations with one or more adjectives. The analysis showed that the noun gender is expressed by adjectives case flexions as well as adjective and noun flexions, derivational noun suffixes or noun semantics. It has been proved that the adjective can express gender of the noun being even in the distant position. If there is more than one noun in a word-combination, adjective flexion verbalizes the gender of the last noun which occupies the right-sided position.

Key words: Old English, noun, gender, word-combination, adjective, flexion.

Стаття надійшла до редколегії
12.03.2013 р.

УДК 811.112.2

Олена Пилипко

Структурно-семантичні особливості вигуків у сучасній німецькій мові

У статті проаналізовано структурні й семантичні особливості вигуків сучасної німецької мови. Дослідження відображає один з аспектів аналізу вигуків, а саме з боку їх структури та семантики, оскільки ці мовні одиниці становлять унікальне явище і в семантичному, і в морфологічному плані. У вигуках поєднується стабільність (незмінюваність) форми, рухливість семантики, певна автономність і велика залежність від контексту,